

Գուրգեն Մահարի

Ծաղկած փշալարեր

12

Այդ օրը:

Այս օրը ցրտից արթնանալով՝ բրուտանոց մտանք երեքով, Աշոտ դային՝ առաջից, ինչպես միշտ, ապա ես և Իոնասը: Երբ վառարանն սկսեց վառվել Աշոտ դայու ձեռքով, և մենք սկսեցինք կամաց-կամաց ազատվել ձմեռային վաղ առավոտյան հարվածող, սողոսկող սառնամանիքից մեզ պաշտպանող կալանավորական մեր գրահներից, կրկնակի թաթմաններից, վզի շալերից, հարմարեցված մեջկակապերից, կարծես ընդհանուր հատուկ հրահանգով կամ հրամանով կանգնեցինք մի օր առաջ աշխարհ եկած Մամոյի գլխաքանդակի դեմ: Մենք կանգնեցինք Մամոյի գլխաքանդակի դեմ ճիշտ այն դիրքով և զգացողությամբ, ինչպես արվեստասեր այցելուներն են կանգնում Էրմիտաժի կամ Լուվրի պատկերասրահներում արվեստի մի հազվագյուտ գլուխգործոցի դեմ: Չայկովսկու կողքին հարմարավետ տեղավորված Մամոն գատորոշվում էր իր մի փոքր սեխաձև գլխով, կախված, ասես լացող բեղերով, դատապարտված ճակատագրի առաջ խոնարհ ու հնազանդ մարդու դեմքի արտահայտությամբ: Երևի երեքս էլ ինչ-որ սրտաշարժ, մորմոքուն բան գտանք նրա մեջ ու երևի չունենայինք այդ ընկալումը, եթե տեղի չունենային երեկ երեկոյան ցավոտ իրադարձությունները:

Այրվեց Մամոն, վառվեց անծուխ ու անկրակ: Երեկ երեկոյան, երբ մենք ճամբար հասանք, բարձր հանձնախումբն արդեն գտնվում էր ճամբարի պետի

առանձնասենյակում: Ըստ ականատեսների վկայության, երեք հոգի էին նրանք, երեքն էլ բարձրահասակ, բարձրաստիճան գինվորականներ: Նրանք եղան բաղնիքում, հացանոցում, խոհանոցում, նրանցից մեկը հարցրել է բաղնիքի վարիչ Բագիրբեկովին, — ի՞նչ հողվածով ես նստած, — Բագիրբեկովը պատասխանել է, իսկ հարցատուն առաջ է անցել և չի էլ լսել Բագիրբեկովի պատասխանը:

Երբ մենք վերջացրինք ընթրիքը, լուր տարածվեց, որ հանձնախումբը մտել է կանանց գոտին: Մեր բարաքը կազմ ու պատրաստ սպասում էր բարձր հյուրերի ժամանմանը: Աչքովս ընկավ Մամոն, նա անհանգիստ երթնեկում էր՝ չափելով բարաքի և՛ լայնությունը, և՛ երկարությունը: Մի անգամ նա միայն մոտեցավ, խնդրեց, որ Աշոտ դային մի քիչ կռանա, որից հետո նրա ականջին մի բան ասաց և գնաց: Ի՞նչ ասաց, — հարցրի ես Աշոտ դայուն: Աշոտ դային պատասխանեց . — Ինչ բոլորին է հայտնի . . . և նա իմ ականջին Մամոյի շեշտով, աղբբեջաներեն ասաց, — կոմիսիան մտել է կանանց բարաքը . . .

Հետո ականջե՛ականջ անցավ, որ հանձնախումբը դուրս եկավ կանանց գոտուց: Հետո՝ հանձնաժողովը մտավ քրեականների բարաքը: Հետո՝ հանձնախումբը վերադարձավ պետի առանձնասենյակը: Հետո . . .

Հետո բարաքով մեկ հնչեց Ժիգելյովսկու կոհնչը .

Մամեղով Մամո, պետի մոտ . . .

Ահա թե ինչ:

Բարաքը սսկվեց . Մամոն երկու քայլ ետ գնաց, ասես թափ առնելու համար, կծկվեց և առաջ ընկավ:

Մնացածը կատարվեց շատ արագ: Մամոյին տարան պատժարան, իսկ գերմանուհուն հրամայվեց մյուս օրը, այսինքն այսօր դուրս չգալ աշխատանքի: Այդ նշանակում է, որ այսօր նրան պիտի տանեն Առաջին ճամբարի կցորդ ծննդաբերական բարաք: Ահա թե ինչ: Մնացածը հայտնի է, մի քանի օրից Մամոյին բաց կթողնեն պատժարանից և եթե ամեն ինչ բարեհաջող անցնի,

այսինքն ցրտից և անոթությունից չհիվանդանա և չբարձրանա Մահմեդի ծնկներին, դուրս կգա և կշարունակի իր աշխատանքը: Գալով գերմանուհու ճակատագրին, այդ էլ հայտնի է. եթե Ադրբեջանի և Գերմանիայի զավակը (— Սիրտս ասում է, որ տղա կլինի, — ասաց մի անգամ Մամոն . . .) ողջ մնա, միառժամ հետո մորը կհանեն Էտապի, իսկ եթե . . .

Հերթապահ կանայք, որոնք վաղ առավոտյան տղամարդկանց գոտին են եկել հաց և վոդկա ստանալու, պատմել են, որ գերմանուհին եթե ցանկանար, կարող էր այնպես անել, որ իրեն չնկատեին: Բայց նա կարծես դիտումնավոր՝ ցուցադրել է իրեն և հանձնախմբի անդամներից մեկը կանգնել է նրա մոտ, ասել .

— Օհո՛, նորահա՛րս . . .

Հետո դարձել և հարցրել է բարաքի ավագուհուն .

— Քո բարաքում շատե՞րն են զբաղված այս գործով . . .

— Ոչ, քաղաքացի պետ, միակն է, — պատասխանել է ավագը:

— Իսկ ո՞վ է փեսան, — հարցրել է հանձնախմբի նույն անդամը:

— Այդ ինձ հայտնի չէ, քաղաքացի պետ, — պատասխանել է ավագը:

Երբ նույն հարցով այս անգամ հանձնախմբի երրորդ անդամը դիմում է Լյուդմիլա Շարփին, նա պատասխանում է ընդգծված համարձակությամբ:

— Մամեդով Մամո, բրուտանոցի բանվոր . . .

Գալով Մամոյին, ինչպես պատմեց Ժիգելյովսկին, հանձնախմբի առաջ հրաժարվեց որևէ հարց-պատասխանից, առարկելով, որ ռուսերեն չգիտե: Պետք եղավ բաղնիքի վարիչ Բագիրբեկովին կանչել որպես թարգմանչի, որից հետո Մամոն չի Ժխտել, խոստովանել է, որ, այո, ինքն է «փեսան»:

Ահա թե ինչ: Ինչ խոսք, և՛ բաժանմունքի, և ճամբարի պետի համար ավելի ձեռնառու է, երբ կողմերից մեկը կամ երկուսն էլ Ժխտում են իրենց մեջ որևէ կապի

գոյությունը, այդ նշանակում է, որ կինը «փորձանքի է հանդիպել», ինքն էլ չգիտի ինչպես և երբ, ինչպես պատահել է Հիսուս Քրիստոսի՝ տիկին թե օրիորդ Մարիամի հետ: Իսկ երբ հայտնի են կողմերը, նշանակում է տեղի են ունեցել սիստեմատիկ հանդիպումներ, տևական աշխատանք, այդ նշանակում է՝ վատ է դրված հսկողության, ավելի շուտ՝ վերահսկողության գործը տվյալ ճամբարում: Ահա թե ինչու երկու պետերը նայում էին Մամոյին դժգոհ ու չար աչքերով, իսկ բարձր հանձնախմբի անդամներից մեկը ճամբարի պետին ուղղելով խոսքը՝ կծու հեզմանքով ասել է .

— Հաշվառման ենթարկեք ամուսնացած կալանավորներին, եթե պարզվի, որ բարձր է տոկոսը, գազսի բաժանմունք բացեք ճամբարում . . .

— Գուցե կլինեն այնպիսիք, — շարունակել է մյուսը թունոտ ժպիտով, — որոնք չեն ցանկանա զագսով ամուսնանալ կամ կնքել իրենց սիրո պտուղներին, նրանց համար կարելի է մի փոքր եկեղեցի շինել: Տերտեր ձեզ մոտ կճարվի երևի . . .

Հանձնախմբի երրորդ անդամը ոչինչ չի ասել և բավականացել է միավանկ, չարագուշակ շատ բան ասող մի բացականչությամբ .

— Да!

Բաց անելով «կալանավոր Մամո Մամեդովի գործը», հանձնախումբը գտավ, որ չարժե զբաղվել ուրիշ մանր-մունր գործերով ու թեթև ընթրիքից հետո ծանր տպավորությամբ մեկնել է ճամբարից՝ թողնելով երկու գոհ:

Դուռը բացվեց, ու ներս մտավ դերձականոցի ցեխից Ժենյա Լոգունովան, կապույտ խոշոր աչքերով, բարալիկ մի կին, որի անուն-ազգանունը հայտնի դարձավ ճամբարում այն դեպքից հետո, երբ նա իրեն ու Ժիգելյովսկուն միայն հայտնի պատճառներով ապտակեց վերջինիս և մնաց անպատիժ: Լոգունովան դիմեց Աշոտ դայուն .

— Վարպե՛տ, ամանս կոտրվեց: Ասում են վատ նշան է: Տվեք ինձ նորը, եթե կարելի է . . .

— Կարելի է, — ասաց Աշոտ դային ու մտավ շորանոց, Լոգունովան՝ նրա ետևից:

Շատ չանցած՝ նա դուրս եկավ շորանոցից, հրաժեշտ տվեց մեզ ու գնաց դատարկ ձեռքով: Պարզ էր, որ ուրիշ գործով էր եկել:

Աշոտ դային նստեց դագգահի մոտ և զբաղվեց ստացած երկտողի ուսումնասիրությամբ: Երկտողը գերմանուհուց էր . դա մի թղթի կտոր էր՝ փաթաթված շորի կտորով, կարված խաչաձև կարով: Երկտողը գրված էր խնամված ուսերենով, ինչպես երևում է, նրան օգնել էին .

«Միրելի մանստրո . կատարվեց սպասելին, որը, երևի, իմ անձնական ճակատագրի ձգձգված և քերականորեն սխալներով հարուստ նախադասության եզրափակիչ մասն է: Եթե Մամոն ողջ և առողջ դուրս եկավ պատժախցից, համբուրի իմ կողմից և ասա, թող մեր մասին չմտածի: Գրում եմ, բայց գիտեմ, որ անկարելին եմ պահանջում: Մի խոսքով, եղածը պիտի լիներ և լինելիքը պիտի լինի: Չգիտեմ մնաա բարով ասեմ, թե ցտեսություն, որովհետև երկուսն էլ սարսափելի են: Չերմ բարևներ ձեզ և տղաներին . ես ձեզնից միայն լավը տեսա և հոգու չափ շնորհակալ եմ: Ձեր՝ Լ . Շ . »:

Ահա այդ երկտողը: Ուշագրավն այստեղ, իհարկե, «Չգիտեմ մնաա բարով ասեմ, թե ցտեսություն, որովհետև երկուսն էլ սարսափելի են» նախադասությունն է: Պետք է միայն հասկանալ: Մնաա բարով՝ նշանակում է, որ եթե երեխան ողջ մնա, կուղարկեն նրան հեռու ու անվերադարձ, ցտեսություն՝ նշանակում է կարժանանան իրար տեսության, եթե երեխան . . . մահանա . . .

Հաջորդ այցելուն Բիչկոն էր: Նա կարճ մտրակը խրել էր թաղիքե թեթև ոտնամանի փողից ներս: Ոտնամանների վերի մասը երեսպատված էր սև կաշիով, որը տալիս էր կրողին վայելչություն, անգամ ինքնավստահություն:

— Նո՛ւ, արծիվներ, ո՞նց են գործերը . . .

— Գործերը գնում են, գրասենյակը գրում է, — պատասխանեց Աշոտ դային:

— Նայած ի՞նչ գործեր և նայած, թե գրասենյակն ի՞նչ է գրում, — դատեց Բիչկոն, դուրս քաշելով մտրակը, — այս անգամ վերին գրասենյակը երկու պետերի ազգանունների դիմաց գրեց՝ «Խիստ նկատողություն վերջին նախագգուշացումով՝ թույլ վերահսկողության համար»: Ինձ էլ կարող էին դատել, բայց ինձ ի՞նչ են տվել, որ ինչ վերցնեն: Շատ-շատ՝ աշխատանքից կարող են հանել: Թո՛ղ հանեն: Կպառկեմ բարաքում ու կթքեմ առաստաղին: Ինձ մի տարի է մնացել . . .

— Մեր տերն էլ՝ աստված, — ծիծաղեց Աշոտ դային:

— Ծիծաղում է, — դիմեց ինձ Բիչկոն տարակուսանքով, հետո դարձավ Աշոտ դայուն, — ձեր դրությունն իմի հետ համեմատած՝ ոնց որ . . . Բայց բանն այն է, որ ես կարող եմ խեղդվել մի բաժակ ջրով, իսկ դուք կարող եք Սև ծովից դուրս գալ . . . Ոչինչ չկա կայուն, որովհետև չկա օրենք ու օրինականություն . . . ուզածդ բոլորին ինձ էլ կարող են քաղաքական դարձնել և տալ տասից մինչև քսանհինգ տարի, էլ չեն ասում, որ կարող են թրխկացնել: Մեկ էլ տեսար՝ ձեզ բաց թողին որպես անմեղ զոհերի . . . Մեծ քիմիայի ժամանակաշրջան է . մի օրում մարդուն կարող են աղբի վերածել կամ աղբը դարձնել մարդ . . . Հիմա ի՞նչ եք ասում, ձեզ մի աշխատող չտա՞մ . . . ա՛յս ինչ բան է . . . Մամոն է, որ կա: Գլուխը թողել է այստեղ, ինքը գնացել մտել է կարցեր . . . ա՛յ դա Մամո . . . տեսա՞ր ուր հասավ: — Նա ծխախոտ վառեց և փչեց քանդակների կողմը: — Հիմա ես ի՞նչ իմանամ՝ կոնտրիկի գլուխ քանդակելը քաղաքական սխալ չի՞ . . . Ինձ չե՞ն դատի դրա համար . . . Մի խոսքով, իջեցրեք բոլոր գլուխները և պահեք չորանոցում, կարիք չկա մարդկանց աչքը կոխելու . . . ասում եք նոր մարդու կարիք չկա՞ . . . մի կե՞րպ . . . դե, լավ, ես գնացի . . .

Ու գնաց:

— Գլուխը տաք էր, — ասաց Աշոտ դային, — գլուխը տաք էր, հայդո՛ւկ: Հիշո՞ւմ ես անցյալ տարվա մայիսի մեկի օդեկությունը: Չուզեցիր խմել:

Հիշեցի: Անցյալ տարի, մայիսի մեկին Աշոտ դային ինձ խնամքով ածիլեց, ապա գրպանից հանեց օդեկությունի մի շիշ՝ տակին երևի 20 գրամի չափ օդեկություն: Նա տվեց ինձ շիշը և ասաց .

— Ուզում ես խմիր, ուզում ես ցանիր գլխիդ: Քեզ եմ թողնում ընտրությունը:

Ես հոտոտեցի շիշը, ութ տարի էր, ինչ չէի զգացել այդ հոտը: Ինձ թվաց, որ ես թև պիտի առնեմ և օդեկոլոնի նման ուր որ է պիտի շոգիանամ օդում: Ասես գեղեցկացանք ես և աշխարհը, և աշխարհը հազար անգամ ինձնից գեղեցիկ էր: Ես հարբած էի: Ինչ-որ լուսավոր սենյակներ անցան մտքիս հայելիներով, մետաքսե կապույտ շորեր . . . ես ամեն ինչի մասին մտածեցի, բայց ոչ այն մասին, որ սա գրեթե օդու ուժ ունի՝ կարելի է խմել: Շիշը վերադարձրի Աշոտ դայուն և ասացի .

— Ցանիր գլխիս . . .

Այն ժամանակ դա ինձ թվաց մեծ հերոսություն, բայց հիմա . . . մեծ, շատ մեծ հարց է, որ եթե Աշոտ դային օդեկոլոնի փոխարեն օդի տար ինձ, ես կցանեի՞ գլխիս . . . կամ քաջություն կունենա՞յի հրաժարվել խմելուց: Դժվար . . .

— Այս օրը հայտարարում եմ սանիտարական օր, — ասում է Աշոտ դային, — կարգի բերեք բրուտանոցը, նախապատրաստենք կավը և վաղվանից անցնենք գործի . . . (նա լոեց և ավելացրեց) այսինքն եթե մտքիս դնեմ, կգտնեմ . . . Գոնե մի շիշ . . .

Մի սատանա խլրտաց ներսումս:

— Աշոտ դայի, դու ամենագոր ես և ամենակարող, — ասացի ես, — կարող ես անգամ այս րոպեիս գրպանիցդ անմահական խնձոր հանել, բայց օդի գտնել . . . այդ դուրս է քո ուժերից . . .

— Ինձ մի՛ չարացնի, հայդո՛ւկ, եթե որոշեմ, կճարեմ, քարի տակից կհանեմ, — տաքացավ Աշոտ դային:

— Քարի տակից դու կարող ես անգամ Մամոյին հանել, բայց օդի՝ երբեք:

— Մամոյին չեմ կարող հանել, — հառաչեց Աշոտ դային, — իսկ օդի, եթե ուզեմ . . . խեղճ Մամո, տեսնես հիմա ի՞նչ է անում . . . ի՞նչ է անում գերմանուհին . . . Մամոյին երեկոյան հաց պիտի հասցնել: Պետք է խոսել

Մեսրոպի հետ . . .

Ի՞նչու լուռ էր . միայն աչքերը փայլում էին մանկական հրճվածքով, երբ մենք վիճում էինք, իսկ հիմա նա նայում է ցավով ու տխրությամբ Մամոյի գլխաքանդակին:

Տիրեց լռություն: Մենք Լյուդմիլայի արվեստի սրբազան գալերեան փոխադրեցինք չորանոցը և տեղավորեցինք Մամոյի անկյունում: Ջարմանալով վերահասու եղանք, որ նրա անկյունը դատարկ է, երկուսն էլ նախագգում էին մոտեցող վտանգը և երևի վերցրել էին հետները իրենց խեղճ ունեցվածքները: Դատարկ էր նաև Մամոյի համբավավոր շտեմարանը: Աշոտ դային հագաց երկու անգամ առանց բերանը բանալու՝ ըհը՝ըհը: Նա գլխին քաշեց իր ականջակալներով գլխարկը, հնամաշ քուրքն առավ ուսերին ու դուրս եկավ:

Մենք շարունակեցինք մեր աշխատանքը: Տախտակները մեկ-մեկ վար առանք, մաքրեցինք փոշուց, թաց լաթով թարմացրինք: Մտածելու շատ բան կար, խոսելու՝ գրեթե ոչինչ, ու մենք լուռ աշխատում էինք ու գիտեինք, որ մտածում ենք նույն բանի մասին:

Ներս մտավ Աշոտ դային:

— Ինչո՞ւ ճաշի չես գնում, հայդուկ, — հարցրեց նա:

Գոնգը եղել է, իսկ մենք չենք լսել:

— Ի՞նչ տեսակի կալանավոր եք, — ասում է Աշոտ դային, — շատ բան կարող է չլսել կալանավորը, բայց չլսել ճաշի ձայնը . . . Մամոն գոնգից առաջ էր լսում . . .

Ես լվացվում եմ, լվանում եմ փայտե դույլը և վագում խոհանոց:

— Մամոն թռա՞վ, — հարցնում է շեկ բեղերով Ռիժիկովը, որը խոհարարության հետ այնքան կապ ունի, որքան ես՝ աստղագիտության հետ, գուցե մի քիչ ավելի, որովհետև նա հեղափոխությունից առաջ եղել է խոհարարների արհեստակցական միության նախագահը, իսկ ես, ճիշտ է, աստղագետ չեմ, բայց

կապված են աստղերի հետ հագար ու մի թելերով:

Նստում ենք ճաշի և . . . և կատարվում է հրաշքը: Քիչ բան ասած կլինեն, եթե ասեն, որ ես աչքերիս չհավատացի և շատ բան ասած չեմ լինի, եթե ասեմ՝ զարմանքից բերանս բաց մնաց: Եթե գումարենք դոկտոր Վաթսոնի բոլոր զարմանքներն՝ ի տես Շերլոկ Հոլմսի հրաշագործությունների, դժվար թե հավասարվեին իմ զարմանքին: Տարիներ շարունակ խոսել այն մասին, որ խմիչքը չի թափանցում բանտից ու ճամբարների փշալարերից ներս, տարիներ շարունակ անդրադառնալ, հաստատել և նորից վերահաստատել այս անժխտելի իրողությունը, տարիներ շարունակ Նոր տարին տոնել եռման կամ լավագույն դեպքերում գունավոր ջրով լեցուն թիթեղե գավաթներն իրար խփելով . . . հանկարծ այս ահավոր Աշոտ դային . . .

— . . . Թող այս բաժակն էլ կալանավորների կենացը լինի: Ասում են կա մի պետություն, որն ընդամենը մի փոքրիկ բանտ ունի: Բանտի միակ ծերուկ պահակն անգործությունից ձանձրանում է, իսկ երբ մեկին բռնում են, սև դրոշակ են բարձրացնում բանտի վրա: Թող մեզ մոտ էլ այդպես լինի: Խմենք մերոնց կենացը, նրանք շատ են, շատ-շատ են: Ինչո՞ւ այսպես եղավ, այս ի՞նչ զարմանալի պատմություն է . . . Արդար կարգերի երկրում այսքան կալանավոր . . . սա մի մեծ բամբասանք է, մի մեծ գրպարտություն: Անմեղ, անշատ ու պետքական, շատ պետքական մարդկանցով են լցրել բանտերն ու լագերները: Ո՞ւմ է հարկավոր, ինչո՞ւ է այս մեծ անարդարությունը: Երևի կա մեկը, որին ձեռնադրել են ազնիվ, շիտակ, համարձակ մարդիկ և նրա հրամանով այդպիսիներին ոչնչացնում են . . .

Աշոտ դային լռեց: Բրուտանոցի խորշերից մեկում մի ծղրիդ ծղրտաց: Փշալարերից ներս տարիների ընթացքում ես տեսել ու ճանաչել էի Աշոտ դայուն: Այսօր նա ուրիշ էր: Այս ահավոր Աշոտ դային:

— Մեր կալանավորների կենացը, — կրկնեց նա, — մեռած թե կենդանի, միևնույն է, որովհետև մեռածները միշտ մեզ հետ են, իսկ կենդանիները մեռած են . . .

Ու մենք խմում ենք: Գոնե ես խմում եմ, ու թվում է, թե խմածս ոչ թե օղի է, այլ ջուր, գուցե մի քիչ դառնավո՞ւն: Բայց այդքանը միայն: Մեծ տպավորություն թողեց առաջին բաժակը: Ութ տարվա դադարից հետո այդ առաջին բաժակ օղին իմ մեջ ոգեկոչեց կյանքիս մեջ խմած բոլոր օղիները: Ես ինձ զգացի վառվող ու այրող բոցերում և կարծես կտրվեցի հողից: Մշուշվեցին Աշոտ դայու և Իոնասի դեմքերը, և բրուտանոցն ու ամբողջ աշխարհն ասես շարժվեցին տեղից, լողացին դեպի անհայտություն: Հետո իմ ականջին հասան Աշոտ դայու խոսքերը, և կամաց-կամաց ասես խարխափելով՝ գտա ինձ:

— Հիվանդ արդարության կենացը խմենք, ծանր է նրա դրությունը, բայց նա չի մեռնի: Երբ հիվանդ է արդարությունը, մարդիկ խեղճանում են, մանրանում, դառնում երկերեսանի, չար եսամոլ, ստորաքարշ: Նրանք քծնում են, լիզում իրենց ոտնակոխող սապոգները, ասում են խոսքեր, որոնք իրենցը չեն, կատարում են գործեր, որոնց հետ համաձայն չեն, բայց կատարում են, որովհետև արդարությունը հիվանդ է, չի կարող նրանց կարգի բերել:

— . . . Հին է ու միշտ նոր չարի ու բարու կռիվը, և միշտ բարին է հաղթանակել: Խմենք այն մեծ օրվա կենացը, երբ վերջին բանտարկյալը կթողնի վերջին բանտը: Թող բանտերի տեղ դպրոցներ շինվեն ու ճամբարների գրաված լայնածավալ հողերը ցորենի արտեր դառնան: Հայդո՛ւկ, ինձ լսիր, կգա այդ օրը:

Այնուհետև Իոնասը մի երգ է երգում: Ես առաջին անգամ եմ լսում այդ երգի եղանակն ու խոսքերը, բայց ինձ թվում է, որ գիտեմ, թե ինչի մասին է: Աշոտ դային հարցնում է. — Ինչի՞ մասին է այդ երգը: — Իոնասը նայում է իր բարակ մատներին և պատասխանում: — Կես գիշեր է, բայց աքաղաքներն անգամ գիտեն, որ լուսաբացը հեռու չէ, իսկ ես մարդ տեղովս հուսահատվում եմ . . . — Այդ ո՞ւմ խոսքերն են, — հետաքրքրվում եմ ես: — Իմ խոսքերն են, — կարմրում է Իոնասը:

Այդ ես չգիտեի, վճռականապես չգիտեի:

Այդպես: Այստեղից՝ հետևություն . — վիշտն իրավաբանի՛ն անգամ կարող է բանաստեղծ դարձնել: Ես հիշում եմ իմ ընկերներից մեկին՝ իրավաբան Վահրամ Շատվորյանին: Նա ծաղրում էր բանաստեղծներին: Տեսնես նստա՞ծ է, թե . . .

Եթե նստած է, չպետք է կասկածել, որ նա էլ հիմա բանաստեղծի է վերածվել:
Խեղճ Վահրամ:

— Հայդո՛ւկ, — դառնում է ինձ Աշոտ դային, խմելով իր օղին, — ո՞նց էր այն
մանկական բանաստեղծությունը . . . ա՛յն, հիշո՞ւմ ես, հիվանդանոցում . . .

Ու նա ցուցամատը դնելով ճակատին՝ հիշում է .

Էսպիսի բան ո՞վ է տեսել անտառում, ա՛յ քավոր,
Որ ժանտաքիսը դառնա թագավոր, թագավոր . . .

— Լա՛վ մանկական բանաստեղծություն է, խոսք չկա, — շարունակում է Աշոտ
դային, — եկեք խմենք մեր Մամոյի ու «Լո՛ւո՛ւո՛ւթմիլայի կենացը: Սիրո կենացը:
Եթե ես գրող լինեի, մի մեծ գիրք կգրեի նրանց սիրո մասին: Երկուսն էլ հիմա
տանջվում են, ինչի՞ համար, ո՞ր մեղքի համար: Ո՞ր օրվանից է սերը դարձել
հանցագործություն: Ու որպեսզի լրիվ լինի կենացը, խմենք նաև նրա կենացը, որը
պիտի աշխարհ գա: Նա ի՞նչ իմանա, թե ինչ աշխարհ է գալիս: Եթե սխալվի,
ապրի, ոչ հորը պիտի ճանաչի, ոչ մորը: Ինչպես Թումանյանն է ասել՝

Անհեր ու անմեր

Իմ Գառնիկ ախպեր . . .

— Խմենք միլիոնավոր Գառնիկ ախպերների կենացը, ճանաչո՞ւմ են իրենց
հայրերին, թե ոչ, կվերադառնա՞ն իրենց հայրերը, թե ոչ . . . ես կուզենայի, հոգու
չափ կուզենայի, որ նրանք իրենց հայրերին քաշեին, որ նրանք . . .

Աշոտ դայու ձայնը դողաց: Նա հավաքեց իրեն, բռնեց խփեց ծնկին և գոռաց
ինձ վրա, ասես ոչ իր ձայնով .

— Հայդո՛ւկ, քեզ կարգին պահի . . .

Իսկ ես ոչ մի անկարգություն չէի արել, ես հասկացա, որ նա գոռաց ինձ վրա՝
իրեն զգաստացնելու համար: Ես գիտեի, որ նա սովորել է դպրոցում, կարդացել

Է Րաֆֆի ու Մուրացան, բայց չգիտեի, որ նա կարող է լինել այսպիսի բարձր կարգի թամադա: Հիմա նրան դավաճանեց պերճախոսությունը: Անկասկած, նա հիշեց իր երեխաներին: Ես ուզում եմ ցրել նրա մտքերը .

— Մեծ սեղաններ կառավարես, — ասում եմ, — քո կենացը:

— Սեղանի գլխին էլ դու նստած լինես . . .

— Իոնասն էլ հյուր գա Հայաստան . . .

— Մի Գառնիկ ախպեր էլ այս Իոնասն է . . . ա՛յ Իոնաս, քեզ ինչո՞ւ են բռնել, — հարցնում է Աշոտ դային կարմրած աչքերը սրբելով:

— Նացիոնալի՛ստ, — պատասխանում է Իոնասը լայն ժպիտով, — նացիոնալի՛ստ . . .

— Կպատահի, կպատահի, — ասում է Աշոտ դային, — այս հայդուկն էլ տեռորիստ է, կարո՞ղ ես երևակայել սրա կատարած տեռորը:

Մենք սրտանց ծիծաղում ենք, մի բոլե ամեն ինչ թվում է լուսավոր, լուսավոր ու թեթև է այն, որ Իոնասը «նացիոնալիստ» է, իսկ ես՝ «տեռորիստ», դա կատակ է և ուրիշ ոչինչ . . .

Բայց ահա իմ ականջին, ուղեղում կամ գուցե սրտում հնչեց չորս տող՝ ընդամենը չորս տող: Այս չորս տողը պատկանում է իմ ուսուցչի՝ ընդամենը երկու բարեկամներից մեկի գրչին: Նրանք չկան հիմա: Իմ ուսուցիչը մահացավ դաժան մահով, բանտում, իսկ մյուսին սև ամբաստանություններով խարանեցին և անդող ձեռքով գնդակահարեցին Երևանի մոտ գտնվող Թոխմախսան լիճ կոչված վայրում: Յոթ տարի առաջ, հետազայում նույնպես գնդակահարված ժամանակակից նշանավոր խմբագիրներից մեկն ինձ պատմեց, որ երբ իրեն ձերբակալեցին, խոթեցին այն մենախույրը, որտեղից տարել էին իմ բարեկամին և ոչնչացրել: Նրա պատմելով՝ մենախցի պատին եղունգով փորված է եղել՝ «խեղճ նաիրցի» բառերը: Բայց այդ երկու բառերից ավելի իմ միտքը հիմա զբաղեցնում են իմ ուսուցչի չորս տողերը, որոնք ոչ մի տեղ տպված չեն և եթե տպված են, ապա միայն մի տեղ, իմ ուղեղում, այն էլ՝ հրեղեն տառերով: Այդ

տողերը նա ինձ կարդաց 1919 թվականին և իմ մեջ կմնան անջնջելի մինչև մահ-գերեզման: Դա մի կարճ բանաստեղծության վերջին, եզրափակող քառատողն էր: Ինչո՞ւ լույս չտեսավ այդ բանաստեղծությունը: Նրա ասելով՝ նա այդ բանաստեղծությունն ուրիշ շատ երգերի և գագելների հետ մի գիշեր վառեց և հոգով ավելի ամրացավ, դարձավ իսկական հեղափոխության երգիչ: Դարձյալ նրա ասելով՝ այդպիսի երգեր չպետք է երգել, այլ պետք է երգել մեծ քաղաքներ, երկաթ, չուգուն և նման կարծր հանքանյութեր: Ահա թե ինչ:

Այդ քառատողը .

Հուրը դու ես տալու,
Քո սի՛րտը պետք է տա .
Թե հուր գտնես կյանքում,
Գիտցի՛ր, քո հուրն է դա:

Իմ եղերական, մեծ բարեկամ և ուսուցիչ, որքա՛ն դաժան եղավ քո վախճանը: Մահացար դու վաղաժամ, անհեթեթ մահով, քառասուն տարեկան հասակում: Եթե ապրեիր, գուցե հրաշքով միասին լինեինք և այս բրուտանոցում կավ պատրաստեինք միասին Աշոտ դայու համար, միասին էլ այսօր օդի խմեինք և դու, մոռացած քո գրած շատ բանաստեղծությունները, արտասանեիր, քթիդ տակ քո այրած այս չորս տողերը . — Հուրը դո՛ւ ես տալիս . . .

— Թող գա այն օրը, երբ քաղաքների հրապարակներից և մեծ ու փոքր կայարաններից կվերանան ժողովուրդների երկրային, սանձարձակ Հոր մեծ ու փոքր արձանները: Մակայն հուր-հավիտյան թող կանգնած մնա այն արձանը, որի ստեղծումը ես տեսա ու որը հիմա էլ կանգնած է սառցե ոտներով իմ սրտի վրա, իմ սրտի վրա: Այդ պատահեց բեռնում, հավիտենական սառույցների դաժան գոտում: Մահվան ճամբարից դուրս, ճամբարից տեսանելի սառցե մի բարձրության վրա կանգնեցրին երիտասարդ կալանավորին, դույլերով ջուր կրել տվին և ողողեցին նրան: Ջուրն արագ սառեց, և բարձրության վրա կանգնած մնաց մարդկային ձևերով սառցե մի հուշարձան: Մահացած ու մահացող միլիոնավոր կալանավորների հիշատակը հավերժացնող միակ հուշարձանն էր դա: Թող հավերժ կանգուն մնա այդ սարսափելի հուշարձանը: Մահացածների

սառած ճիչն էր դա, որ սերունդները լսեն նրանց ձայնը, հիշեն ու թույլ չտան, որ կրկնվի այս ահավոր պատմությունը:

. . . Խնջույքը վերջացավ: Մեր գլուխը լցված է հիմա երկաթով, չուգունով և նման ծանր հանքանյութերով: Ասես այրվող թարթիչների միջից մենք նայում ենք մեկ-մեկու և ուզում ենք հիշել՝ ե՞րբ ենք իրար տեսել և որտե՞ղ: Ճոխկը ճռաց բրուտանոցի խոնավ մի խորշում: Եվ այն բուպեին, երբ աշխարհը հասել էր կորստյան եզրին և պատրաստվում էր գահավիժել ահա ցուրտ ու անանուն մի խորխորատ, ասես նույն անդունդից՝ մեր ականջին հասնում է հետճաշյան դադարի ավարտն ազդարարող հեռավոր գոնգի խուլ գնգոցը:

— Ձեզ կարգի՛ն պահեք, — լսում եմ ես Աշոտ դայու կոտրված ձայնը, — վե՛ր կացեք, աշխատենք . . . մթնո՞ւմ է, թե լուսանում . . .

Մթնում է, իհարկե, մթնում է, իսկ երբ մթնի՝ հուրը դու ես տալու, դո՛ւ ես տալու՝ մինչև անգամ եթե սառցե հուշարձան դառնաս . . .